

УДК 82-1/-9

Т. КАСЫМБЕКОВДУН «СЫНГАН КЫЛЫЧ» ТАРЫХЫЙ РОМАНЫНДАГЫ АЛЫМКУЛ АТАЛЫКТЫН ОБРАЗЫ

Ураимов К.М. – п.и.к. ЖАМУ
 Атаханова Г.К. – ЖАМУнун магистри
 +996 773 063 476, 557 700 903,
uraimov72@mail.ru

Аннотация: Бул макалада Кокон хандыгынын ишенимдүү аскер башчыларынын бири- Алымкул аталык жана анын ишмердүүлүгү, инсандык сапаттары жөнүндө сөз болот. Ал жөнүндөгү эскерүүлөр жана чыгармаларга талдоо жүргүзүлгөн. Аталык түшүнүгү чечмеленип берилген.

Түйүндүү сөздөр: Кокон хандыгы, Алымкул аталык-тарыхый инсан жана анын коомдогу орду.

ОБРАЗ АЛЫМКУЛ АТАЛЫКА В ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН Т.КАСЫМБЕКОВА “СЛОМАННЫЙ МЕЧ”

Ураимов К.М. – к.п.н. ЖАГУ
 Атаханова Г.К. – магистр ЖАГУ

Аннотация: В этой статье, главы Кокандского ханства Алымкул каждого родителя и его деятельности, личные качества упоминаются. Он работает на воспоминаниях и анализа. Переопределение концепции были раскрыты

Ключевые слова: Коканско ханство, Алымкул аталык – исторический личность и его роль в общество.

THE IMAGE OF ALYMKUL ATALYK IN THE HISTORICAL ROMAN T. KASYMBEKOV "THE BROKEN SWORD"

Uraimov K.M. – professor, k.p.n. JASU
 Atakhanova G.K. – master JASU
 +996 341 100

Abstract: In this article, the heads of the Kokand khanate Alymkul each parent and its activities, personal qualities are mentioned. He works on the memories and analysis. Overriding concept were disclosed.

Key words: Kokansko khanate, Alymkul atalyk is an historical person and his role in society.

Бир мезгилдерде жашап өткөн даанышман: “Баарыбыз жерден чыкканбыз, кайра жерге барабыз”, - деп абдан туура айткан. Бул сөз жөн жеринен айтылбаган чыгар. Анткени адам баласынын жаралышы жер менен байланышкан. Анын жашоосу, күндөлүк тиричилигинин баары жерге келип такалат. Мына ушул алакандай жерибизде тынч өмүр сүрүүнүн маңызын чага билбей, канчалаган эр азаматтар жаштайында кыйылды, канча кандар төгүлдү. Мындай кан төгүүлөр жердин бардык бурчунда болуп келди. Азыр ушул тапта да уланууда. Күнөөсүз кандар агууда. Буга эмне себеп? Мындай суроо эчен ирет жаңырып, эчен ирет жооптор айтылган чыгар. Андай баскынчылык, талап-тоноочулук замандар тарыхта, айрым адабий булактарда гана сакталып калган. Биздин ата-бабаларыбыздын кийинки муун үчүн кылган эмгеги, калтырган баалуу мурастары бизге жетип келди. Алардын басып өткөн жолуна саресеп салып, кантип элдин уулу аталган, кандайча болуп оозго алынган, кайсы эмгеги менен кадыр-барк тапкан? деген сыяктуу

суроолор, ойлор бизди бир кезде Кокон хандыгын өзүнүн көйкашкалыгы, өткүрлүгү, көсөмдүгү, сөзмөрлүгү менен жайгарып турган, учурунда Кудаярхандын жакын кеңешчиси болгон Алымкул аталык жөнүндө азыноолак сөз кылууга түрткү берет.

Албетте аталык деген аталыштын өзү эмне? Анын кандай маниси бар? Ал наамбы, же даражабы? Эгерде даража болсо, ал кандай даража? Ал кимдерге, кандай адамдарга берилген? - деген сыяктуу суроолор биринин артынан бири тизмектелип келет.

Аталык-бул хан ордодогу эң улуу даража, хан жаш мезгилинде өлкө башчы, хан атасы дегендикти түшүндүрөт. Аталык деген сөз, өзгөчө Кокон хандыгы өзүнчө чоң мамлекет болуп турган карт тарыхыбыздагы көп ирет колдонулган термин болгон. Аталыктын даңкын алыска чыгарган Мусулманкул аталык, Алымкул аталык болгону тарых барактарынан белгилүү. Анда Алымкул аталык ким? Анын тарыхта орду кандай? Анын жүргүзгөн ишмердүүлүгү жөнүндө токтоло кетели.

Кыска өмүрүн Мекендин эркиндиги үчүн арнаган, падышачылык орус баскынчыларына каршы согушта 34 жашында шейит кеткен, көрүнүктүү мамлекеттик ишмер, таланттуу кол башчы, кыргыз элинин чыгаан уулу жана кыргыздын кыпчак уруусунун таз тобунан чыккан аскер башчы молдо Алымкул Асан уулу 1831-жылы – азыркы Анжиян облусуна караштуу Коргон-Төбө районунун Таштак айылында төрөлгөн.

Молдо Алымкул жаштайынан Баткендеги мусулман мектебинен билим алып, андан соң Анжиян, Кокондогу медреселерден илимин жогорулаткан. Алымкул аталык тууралуу бүгүнкү күндөгү Өзбекстандын Коргон-Төбө районуна караштуу Таштак айылынын тургуну Гуламкадыр Кенжеевдин пикири боюнча мындайча маалымат алууга болот:

- Алымкулдун туулуп өскөн айылы Таштак болот. Өзбекстандын Анжиян облусу, Коргон-Төбө району Комсомол айылы. Балдары, небере, чөбөрөлөрү, урпактары ошол жерде. Молдо Алымкулдун уруусу таз. Таздын ичиндеги шилекейлерден болот. Молдо Аламкулдун атасын Асан шилекей дешкен, кийин Асан бий болгон. Мен бул сөздү көпчүлүк аксакалдардан уккам... [3.]

Алымкул аталык — Молдо Алымкул. Кокон хандыгынын таланттуу жана өтө таасирдүү адамдарынын бири болгон. Ал башкарган аскерлер эч качан жеңишке жетпей койгон эмес. Анын аскерлер менен иш алып баруусунда жана коомдогу орду жөнүндө бир нече булактарда баяндалат. Алымкул аталык эли-жерин үчүн өз жанын аябаган Мекенчил адам болгон. Буга далил катары Орусия аскерлери Чымкентти басып алгандан кийин генерал Черняев Алымкул аталыкка төмөндөгүдөй сунуш киргизген: «Чимкенттин ары жагы Орусия империясыныкы болсун, бери жагы (Ташкентке караган жагы) Кокон хандыгына карасын деген бүтүм чыгаралы». «Мен жанымды берсем беремин, бирок эл-жеримди бербеймин», деп баш тарткан. Ал, карамагындагы жерди өз кызыкчылыгын ойлоп, мусулмандарды Орусияга таштап коюп, бүтүмгө келди деген жаман атка конууну калабай, тирүү кезде өзүмө, өлгөнүмдөн соң балдарыма, неберелериме наалат айтылат деп, тарых алдында, келечек алдында абийиринин таза болушун көздөгөн. Эми согуш болсо, өзү өлсө да, элинин эркиндикке чыгышын алладан тилеген. [4. 27-29]

Бул улуу кол башчы жөнүндө убагында эле баа берилген. Алымкул аталык Кокон хандыгын бийлеп, жан үрөп, аталык милдетин аркалап, хандыктагы кыргыз, кыпчак, өзбек, казактардын башын бириктирип, бүлүнгөн хандыктын бүтүндүгү үчүн кам көрүп, адилет башкарууга аракет кылгандыгын кошо жүргөндөр, аны жакындан тааныгандар аталык жөнүндө ыр түрүндө, кара сөз менен, кээ бирлери чоң көлөмдүү дастан жазышып биздин урпактарга калтырып кетишкен. Алардын айрымдарынан үзүндү бере кетели. Мисалы өзүнүн замандашы, заманист акын кыргыздын дагы бир чыгаан патриоту, философ акыны, тарыхчы Молдо Нияз (1823-1896) Алымкул аталыктын кылган эмгектерин өз көзү менен көргөн адам катары ири көлөмдөгү ыр түрүндө жазып кеткен кол жазмаларындагы казалдарынан бир үзүм мисал келтирели. Анда мындайча сүрөттөлөт:

Ак жолборстой Алымкул

Кыргыздан чыккан эр эде

Айкырып атка мингенде
Аччыгы чындап келгенде
Кызыл — чаар Шер эде

Кара — чаар Шер эде
Карадан түшкөн эр эде
Алыскы жоо — душманга
Айдыңы көп зор эде...[5. 11-18]

Ошондой эле Алымкул менен бирге орус баскынчыларына каршы күрөшкөн, ал өлгөндө жаназасына катышкан Молдо Калыбек Муса эл баатыры Алымкулдун көрсөткөн эрдигине багыштап «Алымкулдун согуш баяны» деген дастанын жазган. Молдо Калыбек Кокон хандыгында жүз берген бардык окуялардын катышуучусу болгон. Ал 1873-жылы Ош, Жалал-Абад, Көк-Арт өрөөнүндө Мамырбек башчылык кылган козголоңго катышкандыгы үчүн айыпталып, 10 жылга Сибирге айдалган. Алымкул тууралуу дастанын ал Сибирде сүргүндө жүргөндө жазган. Анда баяндалган ыр саптарынын мазмуну ушундайча чечмеленет:

“Алымкулдун аскер башчылыгына келиши бүтүндөй карапайым элдин арасынан топтолгон сарбаздардын ынтымагын, биримдигин арттырды. Аларга чын ыкласы, жүрөгү менен берилген чыгаан ишмер экендиги байкалды. Ал кыргыз, кыпчак, өзбек, казак, найман, дунган, черик элдеринин башын бириктирип, ынтымакта кармап турууга жана бирминдикте аракет кылууга үндөгөн...” [1.1]

Анын согуш илими орустарды да таң калтырган. Анын согуштук тактикасына кадимки генерал Черняев да баа берип: “...Бул жапандардын башчысы укмуштуудай амалкөй, өз ишин мыкты билген, чыныгы согуш талаасынын генералы...” деп айткан. [1.3] Генералдын мындай баа бериши 1865-жылы Ташкен дубалынын алдындагы аталыктын эң акыркы согушунан улам айтылган эле. Ошондо генерал өзү мойнуна алгандай кадимкидей кооптонгон, корккон, чочулаган. Анткени Аталыктын “Толгомо” деп аталган согуштук тактикасы аскер адамдарынын баарына эле маалым болгондой кезинде өтө так ойлонулуп чыгылган так операция экендиги анык. Эгерде аталык өзүнүн жан сакчысынын (удайчысынын) колунан чыккынчылык менен өлүм таппаса орус аскерлеринин жеңилиши ачык эле көрүнүп калган.

Т. Касымбековдун “Сынган кылыч” романында бул көрүнүш ушундайча сүрөттөлөт:

- Толгомо...

Анын ою душманынан замбиректерин бөлүп, алаксытып, желиктирип ортону көздөй көп такат кылбай коё берип, анан эки капталынан шап ороп, окко карабай жабыла ат коюп кирип, бирме-бир салгылашууга тартуу. Ага жеткенде генерал Черняев курчоодо калмакчы...

Мына ушундай тактика менен согуш ишин алып барууда Алымкул аталык генерал Черняевди кадимкидей алдастаткан, коркуткан, шайын кетирген, тынчсыздандырган. Ал романда мындайча берилген:

- Генерал Черняев тегерене коргонду. Солдаттар, атчан казак жүздөрү аттарынан түшүшүп, жерге сулап жатышып, чабуулдан ок менен калкаланышып, тиги жапан атчандардын алдына катуу бүлгүн түшүрүп, бирок ошол эле учурда ар тараптан кысылып, аздап артка чегинип турууга мажбур болуп жатышты. Кокондуктар өжөрлөнүп, кырылганына карабай, күбүлгөнүнө карабай, суудай каптап, ири алды кылычташууга үлгүрө тургандай болуп келатты. Генерал Черняевдин жүзүндөгү бир саам алдынкы мүнөттөрдөгү тоготпогон, текебер жылмаюусу өчүп, кооптонуунун бырыштары пайда болду. Ал ачык эле тынчсыздана баштады. Бул кандай эл, менин аскерлеримдин ок-даарысы түтөр бекен. Буларды түтөнөт десем, кайра түтөп, көбөйүп бараткансыйт... [2.5-11]

Мындай кооптонууну жараткан кадимки биздин кол башчыбыз Алымкул аталык эле да.

Албетте, атанын уулу катары улуулардан калган нусканы бекем сактаган урпактарынын эсинде көп маалыматтардын так эстелип калышы жакшы жышаан. XIX-XX кылымдар боюнча адистешкен тарых илимдеринин доктору, Кыргыз улуттук илимдер

академиясынын мүчө-корреспонденти маркум Кушубек Үсөнбаев агайыбыздын мындайча эскергени бар эле:

- Алымкул - өзү кыргыздан чыккан ушунчалык кыйын адам. Кокон хандыгынын убагында ал колунан өзүнүн тизгинин, чылбырын түшүрбөй, Кокон хандыгын башкарууга кадимкидей катышып, жалпы эле Орто Азиядагы карапайым элдин эркиндигин сактап калуу үчүн жан-дили менен күрөшкөн улуу инсан. [6. 22]

1862-жылдардан баштап бийлик кумарына батыл аралашып, ордодогу увазирдик, андан соң Аталык кызмат даражаларын ээлеген Алымкул Молдо Асан уулу орус оторчулары менен кармаштарда генералдардын шаштысын кетирип, шайын оодаргандыктан, орус аскер башчылары киши жалдап жок кылуу аракеттерин жасашкан. Ошол аракеттердин натыйжасында 1865-жылы 9-майда Ташкенде ага ок жаңылып, курман болгон. Сөөгү бүгүнкү Ташкен шаарындагы Шайхантаур деген мүрзөгө жашырылган.

Бүгүнкү күндө да аталыктын урпактары тарабынан, жалпы эле жумурай журт тарабынан анын патриоттулугу, эркиндик үчүн күрөшкөн мекенчилдиги оозго алынып, даңазаланып келе жатат. Жазуучу Т.Касымбековдун аталык жөнүндө айта турган сөздөрү, баяндамасы көп болгон. Убагында советтик идеологиянын таасири менен абдан эле кыскартылып ташталгандыгын эскерет. Болбосо Алымкул аталык жөнүндө өтө көп материалдар бар экендиги айтылат. 19-кылымда жашап өткөн чыгаан инсан кыска өмүрүн Мекендин эркиндиги үчүн арнаган, падышачылык Россия баскынчыларына каршы согушта 34 жашында шейит кеткен, үлкөн колбашчы Алымкул аталыктын аты, аткарган иштери толук изилденбей, элге кеңири айтылбай келген. Качан гана Кыргыз мамлекети өз алдынча эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бул инсанга кээ бир кыргыздын тарыхчы-окумуштуулары көңүл бура баштады. Алар: К.Молдокасымов, Т.Топчуев жана Т.Кененсариевдер. Ошондой эле мундуз уруусунун мыктысы, окумуштуу-жазуучу, акын Омор Сооронов агабыз Молдо Нияздын кол китептерин чогултуп, арап тамгасынан которуп, китеп кылып чыгарган.

Мындай коомдук ишмер, аталык даражасынын чыныгы ээси жөнүндө айта берсе сөз көп. Өткөндү эскерип, алардын образдарына штрихтерди жасоо – биз, алардын урпактарынын парзы экендигин унутпасак.

Адабияттар:

1. Калыбек Молдо «Алымкулдун согуш баяны» А.: АНИИ. 1:123,4
2. Касымбеков Т. “Сынган кылыч” тарыхый роман. 2-басылышы. - Ф.: “Кыргызстан”, 1979, - 568 б.
3. Кыяс Молдокасымов, «Алымкул аталык» Кыргыз-Туусу газетасы, 25.09.2009-ж, 09.10.2009-ж.
4. Турсунматов Х., Шамсуттинов Р. «ЖАЛЫН» -Т.: 1997-ж. 287-б.
5. Молло Нияз «Санат дигарасттар» Бишкек, 1993-ж. 288-б.
6. Профессор Р. Шамсутдиновдун өздүк архиви.